

STRUKTURA HRVATSKOG PROGRAMA I DRUŠTVENE PROMJENE ZA REVOLUCIJE 1848./49. (Širenje istraživačke osnovice)¹

PETAR KORUNIĆ

"Prirodno pravo uvijek ostaje najveće pravo, jer je u prirodi osnova i temelj svakoga prava. (...) duh najnovijega vremena i obći pokreti naroda evropskih jasno su iskazali, da ima još neko pravo naroda, po kome svaki narod kao jedna cjelost ima pravo na slobodu i na savršenu jednakost među ostalim narodima."

Manifest naroda hrvatsko-slavonskoga, kojim se Hrvatski sabor 1848. godine obratio evropskoj javnosti.

"Trojedna kraljevina (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) čini jednu jedinu, jednim zakonom i jednim ustavom upravljaju cjelost, koja se nikada ni pod ikakvom izlikom razkomadati ni razdrobiti ne može."

Osnova zakona o odnošenju trojedne kraljevine prema monarkii austrijskoj, koju je izradio Veliki odbor odgođenog Hrvatskog sabora 1848./49. godine.

1. Kratki historiografski uvod

1. O sintezi. Prije dvadeset godine, prilikom drugog izdanja više svojih rasprava o hrvatskoj povijesti iz razdoblja revolucije 1848.-49. godine u obliku knjige, J. Šidak je 1979. godine zaključio da "historijska nauka nije do danas uspjela da u zaokruženoj cjelini prikaže povijest hrvatskog naroda u doba revolucije 1848.-49. godine".² Ta ocjena stoji i danas,

1) Ovo je osnovni tekst referata koji sam održao na znanstveno-stručnom skupu u Zagrebu 8. siječnja 1999. godine. Taj je znanstveni skup, pod naslovom *Hrvatska u 1848.-1849. godini*, organiziralo *Društvo za hrvatsku povijesnicu*. Referat je bio najavljen pod naslovom *Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848.-49. godine*. Novi naslov je međutim prilagođen mom usmenom izlaganju na tom znanstvenom skupu. Ovdje, zbog ograničenog prostora, ne mogu navesti sve izvore i radove kojima sam se služio. Sve to donosim u ovim radovima: 1) u raspravi "Hrvatski nacionalni program i društvene promjene za revolucije 1848.-49. godine", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, Zagreb 1998. godine i 2) u knjizi pod naslovom *Revolucija 1848.-49. godine: hrvatski nacionalni program i integracija hrvatske nacije (studija o društvenim sistemima i podsistemima integracije)*, Zagreb 1999. godine (u tisku).

2) J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848.-49.*, Zagreb 1979., 323.

iako su o tom razdoblju hrvatske povijesti u međuvremenu nastale mnoge rasprave, te tri disertacije, tri magisterija i nova izdanja povijesnih izvora.³ Još uvijek dakle nemamo na našem jeziku napisanu sintezu hrvatske povijesti iz tog razdoblja. Ne možemo međutim sada, zbog ograničenog vremena i prostora, raspravljati o razvoju i rezultatima historiografije o tom razdoblju. To ćemo uraditi na drugom mjestu. Pa ipak, da bismo mogli pratiti temu o kojoj je ovdje riječ, nužno je da upoznamo osnovne historiografske probleme. Taj ćemo problem sažeto iznijeti putem (1) analize izbora *područja istraživanja*, (2) primjene *znanstvenih modela* i (3) analize širenja *istraživačkih osnovica* koje su historičari iskazivali u svojim radovima.

2. Misaoni i metodološki pomaci. Svaki napredak na području povijesne znanosti, a tada je u prvom redu riječ o razini i dometu spoznaje naše prošlosti, uvijek mora započeti s našom finom analizom radova koja su napisali historičari o nekom razdoblju. To je napose važno, kako ćemo upoznati, za razdoblje revolucije 1848.-49. godine, koje je postalo predmetom sustavnih istraživanja tek od kraja prošlog stoljeća, pedeset godina nakon revolucije. Od tada do danas svaki je naraštaj hrvatskih povjesnikâ, mnoge njihove generacije tijekom posljednjih stotinu godina, raspravljao i o hrvatskoj povijesti za revolucije 1848.-1849. godine. Zato je istraživačka baština historiografije o tom važnom razdoblju hrvatske povijesti, stvorena u tom vremenu, bogata i plodna spoznajama. Pred nama se međutim, kao i za druga područja znanosti, postavljaju uvijek isti ciljevi.

Prije svega, svako napredovanje povijesne znanosti mora počivati kako na našem temeljitom poznavanju rezultata historiografije tako i na poštovanju spram nje, što je preduvjet svakog ozbiljnog rada na području znanosti. Ali budući da u historiografiji, kao i u drugim društvenim znanostima, nema i ne može biti statičnosti, svaki je naraštaj povjesnikâ dužan da širi istraživačku osnovicu, da unosi i misaone i metodološke pomake i da ustrajno, korak po korak, širi našu spoznaju protekloga vremena. No, da bismo mogli učiniti istraživačke pomake, da bismo mogli krenuti dalje od prethodnih naraštaja, moramo najprije i upoznati i ocijeniti rezultate historiografije. To je međutim najodgovornija zadaća. Jer, da bismo mogli učiniti taj pomak moramo ne samo dobro poznavati rezultate koje su obavili povjesničari na određenom području, nego moramo imati i više informacija i više obavijesti od njih. Tek tada možemo ocijeniti njihove radove i učiniti istraživački pomak. Napose je to važno kada raspravljamo o razini i dometu historiografije koja sadrži radove o hrvatskoj povijesti iz razdoblja revolucije 1848.- 49. godine.

3. Izbor područja istraživanja. Kada raspravljamo o širini istraživačke osnovice hrvatske povijesti za revolucije 1848.-49. godine, lako je zamijetiti da su brojni naraštaji historičara - od T. Smičiklase, R. Horvata, F. Šišića, J. Matasovića, F. Ilešića, V. Deželića preko A. Jelačića, J. Horvata, R. Maixnera, R. Bićanića, F. Barbačića, G. Novaka, V. Koščaka, S. Antoljaka, O. Šojat, V. Bogdanova, J. Šidaka, F. Hauptmanna, V. Žáčeka, S. Gavrilovića do S. Obada, J. Adamčeka, I. I. Leščilovske, M. Valentića, F. Potrebece, N. Stančića, M.

3) Usp. o tome: F. Potrebeica, Požeška županija za revolucije 1848.-1849., Zagreb 1984; P. Korunić, Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici: Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848.-1870. godine, Zagreb 1986; T. Markus, Hrvatski sabor 1848. godine: političke institucije i hrvatski nacionalni pokret 1848.-1849. godine, disertacija, Zagreb 1998. godine; T. Markus, Ideje i koncepcije Slavenskog Juga 1848.-1850. godine, magistarski rad, Zagreb 1996; A. Kolarić, Razvoj političkih i društvenih ideja i koncepcija u hrvatskoj javnosti 1848. do odgode Hrvatskog sabora, magistarski rad, Zagreb 1998; M. Jareb, Hrvatsko-mađarski odnosi u hrvatskoj javnosti 1848. godine, magistarski rad, Zagreb 1998.; T. Markus, Korespondencija bana Jelačića i Banskog vijeća 1848.-1850., Zagreb 1998.

4) Radove tih historičara vidi u: J. Šidak, nav. djelo, 323-367; P. Korunić, nav. djelo.

Gross, P. Korunića, T. Markusa i drugih⁴ - istraživali uglavnom tri područja povijesnih zbivanja i pojava. To su: prvo, hrvatski politički pokret i mnoge probleme vezane uz njegovu organizaciju i razvoj; drugo, pokret na hrvatskom selu, koji je kao socijalni pokret bio odvojen od političkog pokreta i, treće, hrvatsko-mađarski sukob. Istraživali su širenje i/ili odjek tog političkog pokreta iz urbane sredine na ruralno područje i iz centra (Hrvatske i Zagreba) u pokrajine: Slavoniju, Vojnu krajinu, Dalmaciju i Istru. Istraživali su zatim hrvatsko-mađarske, hrvatsko-slovenske, hrvatsko-srpske i hrvatsko-češke odnose i odnos Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) spram Ugarske i Austrije.

Mogli bismo dakle zaključiti da su istraživali mnoge probleme iz hrvatske povijesti za revolucije 1848-49. godine, da je svaki naraštaj historičara širio historiografsku osnovicu na kojoj možemo osloniti daljnja istraživanja. Pa ipak, posve sigurno, ni jedan taj segment koje smo naveli, osim donekle hrvatski politički pokret, nije u cjelini istražen, kao što nisu na primjer do kraja istraženi hrvatsko-mađarski, hrvatsko-srpski ili hrvatsko-češki odnosi, ali ni socijalni pokret na hrvatskom selu.

4. Širenje područja istraživanja. Međutim, ne samo da sve te pojave (i hrvatski politički pokret i pokret na hrvatskom selu i hrvatsko-mađarski sukob i sve pojave vezane uz njih) moramo do kraja temeljito istražiti, nego je sada posve jasno da moramo u svakom pogledu proširiti područja naših istraživanja. Prije svega zato jer mnoge povijesne procese nismo istražili. To su u prvom redu slijedeće povijesne pojave i *društvene promjene*: promjene društvenih sistema, tj. nestanak duge epohe kasnofeudalnog društva, te oblikovanje i razvoj novog građanskog/civilnog društva, prijelazne etape društvenih sistema, pojava i postupno formiranje posve novih društvenih pod-sistema unutar građanskog društva u razvoju (a najvažniji su: politički, državni, privredni, pravni, obrazovni i kulturni pod-sistem), zatim formiranje novih institucija (političkih, državnih, društvenih, kulturnih i ekonomskih), pojava novih društvenih struktura u razvoju unutar ostataka društvenih struktura prošlog vremena, organizacija i razvoj novih sistema (sistem uprave, sudstva, financija, vlasti, školstva, vojske itd.), oblikovanje novih homogenih subzajednica (zajednice obrazovanja, književnog jezika, više kulture, ekonomska i politička zajednica itd.) unutar šire narodne i/ili nacionalne zajednice, napokon pojava novih nacionalno-integracijskih osnovica (novih nacionalnih vrijednosti, programa, planova, nacionalnih organizacija i institucija), procesi integracije i modernizacije, a posebno počeci integracije nacije kao zajednice novoga integracijskog tipa unutar građanskog društva. To je područje društva i društvenih promjena, to su procesi dugoga trajanja u povijesti. Osnove svih tih promjena, koje valja promatrati unutar i modernizacijskih i integracijskih procesa, nalazimo unutar novog društva: u strukturi građanskog/civilnog društva u razvoju, u novom društvenom sistemu, u novim društvenim podsistema, u njihovoj strukturi i dijelovima, napose u nastajanju novih homogenih subzajednica.

Imajući sve to na umu, mogli bismo zaključiti da je još uvijek potrebno istražiti mnoge segmente, proširiti istraživačku osnovicu, napose na području društvenih promjena, društvenih struktura, društvenih pod-sistema, pojave i razvoja građanskog/civilnog društva, napose njegovih temeljnih pod-sistema demokracije, građanskih sloboda, parlamentarizma, novog političkog sistema itd. Zatim moramo izdati cjelovitu građu i izvršiti mnoge predradnje, mnoga dodatna istraživanja da bismo mogli napisati valjanu sintezu hrvatske povijesti za revolucije 1848.-49. godine. Danas to još uvijek nije moguće.

5. Primjena znanstvenih modela. Izbor područja istraživanja zapravo određuje i primjenu znanstvenih modela. To je, unutar razvoja povijesne znanosti, proces stvaranja *istraživačke osnove*, a sastoji se iz ovih dijelova: izbora područja istraživanja › poznavanja, kritike i primjene svih rezultata historiografije › primjene znanstvenih modela. U skupini historičara,

koji su u dugom razdoblju preko stotinu godina istraživali hrvatsku povijest za revolucije 1848.-49. godine, možemo uočiti nekoliko generacija koji su izabrali različita područja istraživanja i različite znanstvene modele.

U prvu skupinu možemo ubrojiti historičare koji su istraživali različite segmente hrvatskog političkog pokreta i socijalnog pokreta na hrvatskom selu. Najvažniji predstavnici su: T. Smičiklas, R. Horvat, F. Šišić, J. Matasović, F. Ilesić, V. Deželić, A. Jelačić, V. Koščak, G. Novak, J. Šidak, F. Potrelica, P. Korunić, T. Markus i drugi.⁵ Njihovo se istraživanje, osobito kada je riječ o historičarima do J. Šidaka, koji je inače najviše proučavao to razdoblje, kreće uglavnom u ozračju pozitivizma. Zato je kod njih teško, ako ne i nemoguće, zamijetiti primjenu znanstvenih modela, napose onih kojima bi mogli istraživati društvene promjene i društva u razvoju, tj. kojima bi mogli istraživati povijesne procese dugoga trajanja vezana uz stvaranje posve novoga svijeta unutar građanskog društva. Njihovi su međutim rezultati, osobito istraživanja hrvatskog političkog pokreta i pokreta na hrvatskom selu, veoma vrijedni i dragocjeni, napose ona vezana uz proučavanje povijesnih događaja kratkoga trajanja, uz organizaciju tih pokreta i političkih programa.

U drugu skupinu možemo ubrojiti historičare koji su također proučavali različite segmente hrvatskog političkog pokreta, i sve ono što je vezano uz taj pokret, ali su cjelokupni razvoj događaja promatrali s gledišta revolucije i kontrarevolucije, tj. neuspjeha revolucije 1848. i uspjeha kontrarevolucije 1849. godine. Pritom su primijenili tzv. "pravi marksistički pristup" kao novi znanstveni model. Najznačajniji predstavnici su: V. Bogdanov i I. I. Leščilovska. Nedostatak tog pristupa je u tome što su pretjerano naglašavali revoluciju kao zametak budućeg socijalističkog "poretka" (a to je sve ono što je u povijesti pozitivno, što donose liberali, demokrati, ljevičari itd.) i, nasuprot tome, osuđivali sve oblike kontrarevolucije, i sve ono što je vezano uz nju. Bio je to shematski pristup, koji nije omogućio analizu sustava unutar novih promjena (političkih, državnih, privrednih, društvenih, pravih itd.). Oni su taj znanstveni model ("pravi marksistički pristup") zapravo iskazivali putem fraza koje nisu primjerene znanosti. Zato ih je povijesna znanost odbacila. Uza sve to, ako zanemarimo pretjerane ocjene, njihove su mnoge analize tog razdoblja dragocjene. Napisali su mnoge rasprave i knjige, te do sada prvu i jedinu monografiju o tom razdoblju hrvatske povijesti.⁶

Nakon toga, promatrajući s gledišta razvoja povijesne znanosti - s gledišta neprekidnog misaonog i istraživačkog gibanja, napretka povijesne spoznaje i metodološke otvorenosti - danas je jasno da moramo istraživati ne samo događaje *kratkoga trajanja* (genezu svih pojedinačnih zbivanja) nego ujedno i povijesne i društvene promjene vezane uz društvo, društvene pod-sisteme, nove nacionalne vrijednosti, razvoj integracijskih i modernizacijskih procesa, preobrazbu narodne zajednice u nacionalnu zajednicu, te početak integracije nacije kao zajednice novog integracijskog tipa u građanskom društvu itd. A tada je riječ o povijesnim *procesima dugoga trajanja*.

5) Obavijesti o njihovim radovima: J. Šidak, nav. djelo, 323-367; Korunić, nav. djelo. 5) Obavijesti o njihovim radovima: J. Šidak, nav. djelo, 323-367; Korunić, nav. djelo.

6) V. Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848./49.*, Zagreb 1949.; isti, *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848.-49. u svjetlu naše četrdesetosmaške štampe*, Zagreb 1949.; isti, *Historija političkih stranaka u Hrvatskoj*, Zagreb 1958.; isti, *Detronizacija Habsburgovaca u hrvatskom saboru 1848.*, Republika VII., Zagreb 1951., 892-901; isti, *O nekim osnovnim problemima Četrdesetosme*, *Historijski zbornik* II., Zagreb 1949., 280-306; isti, *Uloga podunavskih slavenskih naroda 1848.-49. u svjetlu novih istraživanja sovjetske historiografije*, *Historijski zbornik* I., Zagreb 1948., 43-66; Inna I. Leščilovskaja, *Jugoslavjanske zemli Avstrijskoj imperii v period revolucii 1848-1849. gg.*, *Istorija Jugoslavii* I., Moskva 1963., 419-443; ista, *Nacionalnoe dviženie v Horvatii i Slavonii v period revolucii 1848. gg.*, *Razvitie kapitalizma i nacionalnye dviženija v slavjanskih stranah*, Moskva 1970., 75-95; ista, *Austroslavizam i jugoslavizam u hrvatskoj nacionalnoj politici 1848. godine*, *Radovi Instituta za hrvatsku povijest* 3, Zagreb 1973., 285-296; ista, *Obščestvenno-političeskaja borba v Horvatii 1848.-1849. gg.*, Moskva 1977.

U tom slučaju više ne možemo istraživati samo u ozračju pozitivizma. Da bismo mogli istražiti povijesne procese dugoga trajanja - osobito one koji su vezani uz promjene društvenih sistema, procesa modernizacije i integracije nacija - moramo učiniti misaoni i metodološki pomak i primijeniti suvremene znanstvene modele koje uvjetno možemo nazvati *strukturnim znanstvenim modelima*. Oni moraju biti elastični, prilagodljivi promjenama u povijesnoj znanosti i prikladni da se primijene u istraživačkoj praksi. Te znanstvene modele moramo temeljiti kako na teoriji koju stvara povijesna znanost tako i na teoriji koja je nastala u okviru drugih srodnih društvenih znanosti.

U svojim radovima o hrvatskoj povijesti za revolucije 1848.-49. godine, koje sam naveo, pokušao sam primijeniti novi znanstveni model i ujedno dati novi prilog istraživanju strukture hrvatskog nacionalnog programa, promjena društvenih sistema i zatim proučavanju strukture integracijskih nacionalnih osnovica. Ovaj referat sadrži dio tih nastojanja.

2. Revolucije 1848. godine i procesi modernizacije

1. Revolucije 1848.-49. godine, kako svojim povijesnim i društvenim promjenama tako i svojim trajnim vrijednostima, koje su proizvele golem utjecaj na povijesne procese dugoga trajanja, zasnivaju novo razdoblje povijesti na području i zapadne i srednje Evrope.

Prostor srednje Evrope, ograničen ovdje na politički i državni teritorij Habsburške monarhije, koji su zahvatile revolucije 1848. godine, za nas je posebno važan, jer se unutar tog državnog, političkog i društvenog sistema nalazi i hrvatski narod. Stoga sve društvene promjene koje tada nastaju, na cjelokupnom tom području, zahvatile su i hrvatski narod. U sklopu tih revolucija tada nastaje posve nova etapa hrvatske povijesti. Ta se etapa, u svojoj osnovi, dakako oslanja na ranije razdoblje, na razdoblje ilirskog pokreta, i na mnoge integracijske nacionalne osnovice utemeljene ranije. Ali razdoblje revolucije 1848.-49. godine daje nešto posve novo. Sve povijesne i društvene promjene, koje tada nastaju, utjecale su na novu organizaciju *hrvatske narodne zajednice*, na organizaciju hrvatskog političkog pokreta, na pojavu novih nacionalnih osnovica, a posebno na formulaciju više razine hrvatskog nacionalnog programa, na formiranje nacionalnih institucija što je omogućilo stvaranje uvjeta za postupno formiranje hrvatske nacije.

Tada se međutim hrvatska nacija nije formirala. Formiranje nacije je u svakom pogledu proces dugoga trajanja. S oslonom na osnovice ostvarene ranije - a to su integracijske osnovice koje su postigli na području kulture: stvorili su osnove novog književnog jezika, proveli njegovu standardizaciju, stvorili osnove nove književnosti, pismenosti i obrazovanja, formirajući time novi viši oblik kulture, koja će postupno međusobno ujedinjuje različite oblike tradicionalne kulture - hrvatski su preporoditelji zatim za revolucije 1848.-49. godine utemeljili najvažnije *integracijske nacionalne osnovice*: na području novih društvenih sistema, poglavito političkog podsistema, koji će utjecati na pojavu i oblikovanje svih drugih podsistema (privrede, uprave, sudstva, školstva itd.) i svih drugih dijelova i društva i nacionalne zajednice.

Tada su se prema tome pojavili uvjeti, unutar novoga građanskog/civilnog društva u formiranju, za postupnu integraciju segmenata hrvatske narodne zajednice u homogenu nacionalnu cjelinu i stoga za postupnu integraciju hrvatske nacije. Da bismo mogli uočiti sve te povijesne i društvene pojave u nastajanju, nužno je naime imati na umu da u tom razdoblju hrvatski narod još uvijek nije integriran u *jedinstvenu homogenu nacionalnu cjelovitost*: ni jezičnu ni kulturnu ni obrazovnu ni ekonomsku niti političku niti državnu. Dug je proces integracije hrvatske nacije: do kraja XIX. stoljeća hrvatski će narod utemeljiti

najvažnije *integracijske nacionalne osnove* (na području književnog jezika, književnosti, znanosti, umjetnosti, kulture uopće, privrede, političkog i državnog sistema, sistema obrazovanja i pismenosti, urbanizacije itd.) i organizirati sve najvažnije *nacionalne institucije* (kulturne, političke, državne, ekonomske i društvene) i time osnovati *homogene subzajednice* (kulturnu, ekonomsku, političku, obrazovnu itd.) na kojima se, u procesu dugoga trajanja, formira zasebna hrvatska nacija kao *nacionalna zajednica* novog integracijskog tipa unutar građanskog/civilnog društva.

2. Prema tome, važno je uočiti da razdoblje revolucije 1848.-49. godine daje najvažnije osnove za početak tih procesa. Jer iako je riječ o gotovo istoj generaciji hrvatskih preporoditelja, koji su organizirali i ilirski pokret, ipak su oni u razdoblju 1848.-1850. godine (a) *djelovali u posve drugim i društvenim i političkim i državnim sistemima*, (b) *stvarali posve drugačije nacionalne vrijednosti, organizacije i institucije* i (c) *osnovali i drugačije i trajnije integracijske nacionalne osnove*.

Jednako je sigurno da su oni 1848.-50. godine, polazeći od osnovica koje su utemeljili za vrijeme Hrvatskog narodnog preporoda, tzv. ilirskog pokreta, formulirali moderni *hrvatski nacionalni program*, koji su zatim javno izložili preko organiziranog oblika komunikacije (putem novina, časopisa, brošura, letaka, knjiga, propagande, institucija), da su ga sada prihvatile sve političke institucije (više političkih novina, časopisa, političko društvo *Slavenska Lipa na slavenskom Jugu*, *Narodna stranka*, županijske skupštine) i napokon da su ga izložili u Hrvatskom saboru koji ga je uklopio u svoje *zakonske osnove* u ime cjelokupnog hrvatskog naroda, da ga je zatim Sabor kao *temeljne zahtjeve* hrvatskog naroda uputio kralju na sankciju. Taj nacionalni program, čiji ćemo sadržaj upoznati, zastupali su sve do kraja 1850. godine.

Na taj će se hrvatski nacionalni program, na njegove najvažnije osnove, od 1860./61. godine dalje pozivati Hrvatski sabor i sve političke institucije, sve grupe i sve političke stranke u svim hrvatskim pokrajinama. Bio je to prema tome nacionalni program oko kojih će se osnovica okupiti hrvatski narod, u svim hrvatskim pokrajinama, koji će potaknuti stvaranje svih nacionalnih osnovica na kojima se formira moderna hrvatska nacija. U tom pogledu to je prvi moderni hrvatski nacionalni program.

3. Pritom moramo imati na umu najvažnije povijesne i društvene promjene koje su otvorile mogućnost cjelokupne javne djelatnosti preporoditelja, stvaranje novih nacionalnih vrijednosti i donošenje nacionalnog programa. Za revolucije 1848.-49. godine u Habsburškoj se monarhiji, pa dakako i u Hrvatskoj, mijenjaju i/ili stvaraju ovi sistemi:

Prvo, mijenjaju se *društveni sistemi*: zauvijek je tada srušen *kasnofeudalni sistem* (društveni, pravni, politički, državni i privredni) i, nasuprot tome, prihvaćene su najvažnije osnove *građanskog/civilnog društva*, građanske slobode, načela demokracije, načelo slobode, jednakosti i ravnopravnosti, pluralizam ciljeva i programa. To je omogućilo pojavu svih drugih sistema.

Drugo, mijenjaju se *politički sistemi*: svi su narodi tada prihvatili, i nastojali ostvariti, najvažnije osnove novog modernog političkog sistema koji su prilagodili građanskom društvu u razvoju, a to je: sistem parlamentarizma, višestranački sistem, slobodni izbori, nacionalni suverenitet, podjela vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku, političke i građanske slobode, formiranje nacionalnih političkih institucija, formiranje političkih stranaka itd.

Treće, mijenjaju se *državni sistemi*: svi su oni tada prihvatili program demokratskog (kon)federalizma, program o novom ustrojstvu Monarhije u demokratsku (kon)federalnu državnu zajednicu u svemu ravnopravnih naroda. A taj je program najavljavao formiranje i organizaciju novih posve *nezavisnih nacionalno-političkih zajednica i nacionalnih država*.

Četvrto, mijenjaju se *privredni sistemi*: prihvatili su osnove kapitalističke privrede, slobodnog tržišta, industrijalizacije i modernizacije privrede.

Peto, mijenja se *sistem kulture*: svi su narodi u Monarhiji u svojim nacionalnim programima, koje su prihvatili njihovi nacionalni parlamenti, tražili modernizaciju školstva, obrazovanja, otvaranja sveučilišta i Akademije nauka, formiranje najvažnijih kulturnih nacionalnih institucija.

Na osnovicama svih tih povijesnih i društvenih promjena u razvoju stvara se posve novi svijet. Tada - u tijeku naglih i burnih promjena, uz posljedice mnogih društvenih sukoba i tragedija - prestaje duga epoha feudalnog društva, a na ruševinama tog sistema na ovim prostorima počinje stvaranje duge epohe građanskog/civilnog društva koja još uvijek traje. Ta je promjena u prvom redu omogućila ubrzani proces modernizacije i integracije koji također još uvijek traje. U tome nalazimo golemu važnost tog razdoblja za daljnji razvoj hrvatskog naroda. Osobito su društvene promjene važne za pojavu i razvoj nacije kao zajednice novoga integracijskog tipa unutar građanskog društva. Sasvim je prema tome sigurno, prvo, da su prije svega te promjene omogućile i modernizacijske i integracijske procese na kojima se strukturira nacionalna zajednica i, drugo, da je nužno uočiti strukturu svih tih povijesnih i društvenih promjena kako bismo mogli pratiti formiranje dviju najvažnijih povijesnih pojava novoga svijeta u XIX. i XX. stoljeću: pojavu i razvoj i građanskog/civilnog društva i nacije.

3. Struktura hrvatskog nacionalnog programa 1848.-50.

1. Za revolucije 1848.-49. godine pojavljuje se još nešto posve novo, a to je *organizacija hrvatskog političkog pokreta i hrvatske političke zajednice* u uvjetima posve novog političkog sistema i/ili političkog društva. To je ključna i trajna odlika građanskog/civilnog društva. Od tada sve nacionalne osnovice, koje su tijekom dugog vremena (napose od 1860./61. godine dalje) utemeljili hrvatski preporoditelji, dobivaju posve nov sadržaj i posve novu ulogu u nacionalno-integracijskim procesima i time u općem razvoju hrvatskog naroda koji vodi do integracije hrvatske nacije.

Neosporno je međutim da novi *politički sistem*, koji se razvija unutar sistema novog građanskog društva i svih njegovih podsistema, od 1848./49. godine dalje postaje veoma važni činilac u razvoju nove *hrvatske političke zajednice* i time u razvoju *individualnosti hrvatske nacije*. Osobito u tome odlučnu ulogu imaju ovi *podsystemi novog političkog sistema*: građanske slobode, sloboda tiska, okupljanja i organizacije, višestranački sistem, formiranje modernih hrvatskih političkim stranaka, organizacija hrvatske vlasti i uprave na svim razinama (pokrajina, županija, kotareva, općina i gradova), formiranje Hrvatskog sabora kao parlamenta i zakonodavnog tijela, formiranje hrvatske vlade i nezavisnog suvremenog sudstva, organizacija suvremenih političkih i državnih institucija, politička mobilizacija, izborni sistem, novi komunikacijski sistem (političke novine, časopisi, letak, brošure, razni izvještaji, pošta) itd.

2. Taj novi politički sistem, i svi njegovi podsystemi, koji se postupno i organiziraju i razvijaju, vodili su do trajnog formiranja *hrvatske političke i/ili državne zajednice*. U tijeku tih složenih procesa, a riječ je o procesu dugoga trajanja, hrvatski su preporoditelji utemeljili (kako na razini programa tako i postupnom realizacijom u stvarnosti) najvažniju *integracijsku nacionalnu osnovicu*: osnove hrvatske nacionalno-političke zajednice i sve najvažnije političke, državne, društvene, kulturne, obrazovne i privredne institucije u toj političkoj zajednici, na kojima se osniva cjelokupni unutarnji život zemlje. Ta će osnovica,

tijekom procesa modernizacije i integracije, postepeno dovesti do integracije hrvatske nacije. Sve su te nove političke vrijednosti, o tome nema spora, snažno utjecale na određenje identiteta i individualnosti hrvatske nacije. Postupno su okupljale segmente hrvatskog naroda u cjelovitu homogenu političku zajednicu - uz stvaranje, organizaciju i razvoj drugih osnovica: na području nacionalne kulture, sistema obrazovanja, razvoja pismenosti, privrede, prava, urbanizacije itd. - i napokon ga mijenjale u homogenu modernu hrvatsku naciju. Sve su te nove i političke i pravne vrijednosti također utjecale na formiranje posve nove *socijetalne zajednice* unutar građanskog/civilnog društva, koja (preko sistema pravnih normi, tj. unutar normativnog sistema) ima veoma snažnu integracijsku ulogu.

Da bismo prema tome mnogi dalje pratiti temu o kojoj je ovdje riječ, važno je da upoznamo koje su nacionalne vrijednosti i koje integracijske nacionalne osnovice, na ovoj etapi razvoja povijesnih i društvenih pojava, utjecale na trajno određenje individualnosti hrvatske nacionalno-političke zajednice i time polagali osnove za određenje identiteta i zasebnosti hrvatske nacije. To su: hrvatski nacionalni program, mnogi njegovi posebni planovi i ciljevi o izgradnji unutrašnjeg ustrojstva ujedinjene Hrvatske, osobito hrvatski nacionalno-politički program; zatim posve jasno određenje politički cjelovite Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) koju su od početka nastojali organizirati kao samostalnu i nezavisnu hrvatsku državu, sada unutar Monarhije kao (kon)federalne zajednice; s tim u vezi formiranje novih organizacija, institucija i subzajednica (tj. zajednice jezika, kulture, obrazovanja, nove političke zajednice, ekonomske zajednice itd.) unutar šire hrvatske narodne zajednice; formiranje novog građanskog/civilnog društva i, sukladno tome, izgradnja posve novog političkog sistema; političko načelo federalizma i politički program (kon)federalizma, međunarodno pravo i međunarodni ugovori, te napose prirodno pravo, pravo svakog naroda na slobodu, jednakost i ravnopravnost, na političku i kulturnu samostalnost, pravo na samoopredjeljenje i načelo nacionalnog suvereniteta. Sve su te vrijednosti, koje su utjecale na stvaranje mnogih integracijskih nacionalnih osnovica, jasno iskazane u saborskim dokumentima i u javnim glasilima od početka 1848. do kraja 1850. godine.⁷

3. O tome su zatim raspravljali Hrvatski sabor do svoje odgode, njegovi odbori nakon odgode Sabora, Bansko vijeće, tj. hrvatska vlada, hrvatski preporoditelji, sve do kraja 1850. godine, okupljeni u tim nacionalnim institucijama, u *Narodnoj stranci* i oko liberalnih zagrebačkih novina, te u političkom društvu *Slavenska lipa na slavenskim Jugu*.⁸

Svi dokumenti koji tada nastaju imaju ova izuzetna značenja za daljnji razvoj hrvatske povijesti i time za formiranje hrvatske nacije: prvo, sve odluke koje je donio Hrvatski sabor sada ih je prvi put (a) iskazao kao *zakonske osnove*, (b) donosi ih u ime *cjelokupnog hrvatskog naroda* i (c) stvara ih na temelju *nacionalnog suvereniteta* i, drugo, sve te saborske odluke stoga za suvremenike, prije svega u političkoj praksi i javnoj djelatnosti, imaju vrlo veliko *političko i državno-pravno značenje*, jer ih je donio Sabor kao *zakonodavno i predstavničko tijelo* u ime hrvatskog naroda na temelju načela modernoga svijeta, u prvom redu na temelju nacionalnog suvereniteta, koja su prilagođena građanskom društvu u razvoju.

7) O tome: P. Korunić, navedene radove.

8) Usp. o tome: V. Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848./49.*, nav. djelo; Isti, *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848.-49.*, nav. dj.; I. I. Leščilovska, *Obšćestveno-političeskaja borba v Horvatii 1848.-1849.*, nav. djelo; J. Šidak, *Studije iz hrvatske povijesti za revolucije 1848.-49.*, Zagreb 1979.; P. Korunić, *Jugoslavenska ideja u hrvatskoj i slovenskoj politici: hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848.-1870. godine*, Zagreb 1986; isti., *Hrvatski nacionalni i politički program 1848.-49. godine*, Povijesni prilozi 11, Zagreb 1992, 177-252; T. Markus, *Hrvatski politički pokret 1848.-1849. godine: osnovna zbivanja i ideje*, Povijesni prilozi 15, Zagreb 1996., 11-58.

Bile su to prema tome zakonske odluke Hrvatskoga sabora na kojima su hrvatski preporoditelji od tada mogli i *pravno* (s oslonom na novu pravnu regulativu, nacionalni suverenitet, te prirodno i historijsko pravo, i time na razini nacionalnih programa i zahtjeva) i *stvarno* (ostvarivati ih i u odnosu na hrvatsku javnost i u odnosu na sve druge narode i sve političke zajednice u Monarhiji) *utemeljiti najvažnije nacionalne osnove*: formirati hrvatsku političku zajednicu, organizirati samostalnu hrvatsku državu, osnovati sve nacionalne institucije, ustrojiti posve novi unutrašnji politički i društveni sistem, te modernizaciju zemlje na svim područjima javnoga života.

To su nacionalne osnove na kojima se formira moderna hrvatska nacija, i to kao zasebna nacionalna zajednica u svakom pogledu. Da bismo mogli uočiti povijesno značenje tih osnova, moramo najprije upoznati najvažnije odluke Hrvatskog sabora, njegove zakonske osnove, kao i zakonske osnove koje su donijeli saborski odbori nakon odgode Sabora, na kojima počiva početak izgradnje modernog društva i cjelokupnog života hrvatskog naroda. Upoznajmo najvažnije *osnove hrvatskog nacionalnog programa* i njegove dijelove formulirane u hrvatskoj javnosti 1848.-49. godine:

Hrvatski nacionalni program i njegove najvažnije osnove:

I. Osnova o teritorijalnoj i političkoj cjelovitosti Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije) i o političkom ujedinjenju hrvatskih pokrajina. Riječ je o hrvatskom nacionalno-političkom programu. U njemu su iskazani zahtjevi (1) za formiranje i organizaciju *hrvatske nacionalno-političke zajednice* i (2) za osnivanje unutrašnjeg posve *nezavisnog političkog sistema*. Ta bi zajednica nastala ujedinjenjem svih segmenta hrvatskog naroda u jedan politički narod, ujedinjenjem svih hrvatskih historijskih pokrajina u homogenu političku zajednicu i formiranjem svih njezinih političkih institucija (institucije hrvatskog bana, hrvatske vlasti, parlamenta, vlade, sudstva, županijskog sustava, uprave itd.). Na tom području utemeljene su, u procesu dugoga trajanja, najvažnije integracijske nacionalne osnove na kojima se, uz druge osnove, formira moderna hrvatska nacija. Ta se je osnova počela realizirati već za revolucije 1848.-49. godine.

II. Osnova o formiranju i organizaciji moderne hrvatske nacionalne države. Nastala bi nakon političkog i teritorijalnog ujedinjenja Trojedne kraljevine koja bi se zatim organizirala kao samostalna i nezavisna nacionalna država s ograničenim vanjskim suverenitetom. Pritom je Hrvatski sabor tražio da se osigura što šira autonomija hrvatske države, potpuni *unutrašnji nacionalni suverenitet* ujedinjene Hrvatske unutar novo ustrojene Monarhije kao savezne države. Time započinje proces stvaranja uvjeta za pojavu moderne hrvatske države.

III. Osnova o utemeljenju Hrvatskog sabora kao predstavničkog tijela hrvatskog naroda. Prema tom planu, Sabor bi bio nacionalni parlament i nezavisna zakonodavna institucija. Bio bi posve samostalan u svim unutrašnjim poslovima ujedinjene Hrvatske. Izuzetak su zajednički poslovi za cijelu Monarhiju, a to su vanjski, vojni i financijski. Hrvatski bi sabor, kao hrvatski nacionalni parlament i kao zakonodavno tijelo, imao središnje mjesto u hrvatskoj državi. Time započinje (a) proces formiranja hrvatske političke zajednice, njezine središnje institucije, (b) proces osnivanja i razvoja moderne hrvatske zakonodavne nacionalne države; (c) proces formiranja modernog hrvatskog parlamentarizma; d) proces ostvarenja nacionalnog suvereniteta, na kojem počiva organizacija potpunog unutrašnjeg suvereniteta, pri čemu se hrvatski narod iskazuje kao njegov jedini nosilac.

IV. Osnova o utemeljenju hrvatske vlade: iskazuje se kao nacionalni program i zahtjev za formiranje i organizaciju samostalne, nezavisne i autonomne *hrvatske vlade* i svih ministarstava. Kao izvršna vlast, vlada bi bila odgovorna Hrvatskom saboru, kao

zakonodavnoj vlasti. Hrvatska vlada bi, "u duhu ustavne slobode", morala imati vlast nad cjelokupnim hrvatskim teritorijem. Hrvatska bi vlada obavljala sve unutrašnje poslove, osim zajedničkih (vanjski poslovi, zajedničke financije i vojni) za čitavu Monarhiju koji se prepuštaju središnjoj austrijskoj vladi i središnjem parlamentu, ali uz posebni uvjet: da sve odluke, koje dolaze iz centralnih zajedničkih institucija i odnose se na Hrvatsku, mora potpisati i odgovarajući hrvatski ministar. Hrvatska je vlada, uz Hrvatski sabor, druga važna institucija kojom započinje proces stvaranja samostalne hrvatske političke zajednice i suverene hrvatske države.

V. Osnova o utemeljenju institucije hrvatskog bana i zahtjev da se izabere J. Jelačića za hrvatskog bana. Prema tadašnjim dokumentima, ban bi bio odgovoran samo kralju, a imao bi značajnu vojnu i političku moć u hrvatskoj političkoj zajednici (ujedinjenoj Hrvatskoj) i hrvatskoj državi i mogao bi raspisivati izbore za Hrvatski sabor. Prema tim osnovama, banu bi pripala izvršna vlast kao kraljevom namjesniku na području Trojedne kraljevine. Ali bi sve kraljeve odluke, da bi dobile pravovaljanost, morao potpisati hrvatski ban i jedan hrvatski ministar. I u tom slučaju bio bi očuvan unutrašnji suverenitet hrvatskog naroda.

VI. Osnova o utemeljenju novog političkog sistema: bile su to najvažnije osnove o organizaciji posve novog nezavisnog *političkog sistema* koji su ostvarivali putem osnivanja suvremenih nacionalnih institucija unutar ujedinjene Hrvatske, a odgovara sistemu građanskog društva. To su ove institucije u kojima oni vide garanciju slobode i budućnosti hrvatske nacije: nacionalni parlament (Hrvatski sabor kao zakonodavno tijelo), hrvatska vlada (kao izvršna vlast, koja bi bila odgovorna Saboru), institucije hrvatskog bana, samostalno sudstvo i samostalnu unutrašnju upravu. Napose su tražili organizaciju županijskog sustava. Time započinje proces političke homogenizacije zemlje, proces formiranja homogene hrvatske političke i državne zajednice, proces modernizacije na svim područjima javnoga života zemlje.

VII. Osnova o utemeljenju narodne vojske: u skladu sa svim tim posebnim nacionalnim planovima, u cilju postizanja i očuvanja slobode i nezavisnosti hrvatskog naroda, posebni je saborski odbor izradio novu *Osnovu za utemeljenje narodne vojske u Trojednoj kraljevini*. U svrhu stvaranja narodne vojske *Osnova* navodi ove razloge: prvo, potrebu za formiranjem sposobne i uvježbane "narodne vojske", na načelu slobode i jednakosti, i u Provincijalu po uzoru na vojsku u Vojnoj krajini; drugo, davanje za zajedničku vojsku istog kontingenta kao i druge zemlje u Monarhiji; treće, zbog zajedničkih interesa dinastije, Monarhije, Austrije i južnoslavenskih naroda u Monarhiji.

VIII. Osnova o utemeljenju sistema suvremenog školstva i obrazovanja: da bi sve to postigli, hrvatski preporoditelji već od početka revolucije traže uvođenje hrvatskog jezika u javnu upotrebu, napose u niže i više škole i zahtijevaju osnivanje najviše obrazovne institucije, otvaranje hrvatskog sveučilišta u Zagrebu. U *Osnovi* o školstvu, koju je izradio saborski Prosvjetni odsjek, polazi se od uvjerenja da je nastupilo novo doba, razdoblje građanskih sloboda, i stoga potreba za obrazovanjem svih osoba bez obzira na porijeklo. Nužno je zbog toga stvoriti sistem suvremenog obrazovanja na svim razinama, od nižih i viših škola do sveučilišta i time razviti obrazovanje i pismenost širih slojeva. Nužno je dakle modernizirati školstvo i uvesti hrvatski jezik u sistem obrazovanja. Time započinju ovi procesi, koji će, u tijeku procesa dugoga trajanja, dovesti do novih pojava: prvo, modernizacije školstva i osnivanje najviših obrazovnih institucija; drugo, postupnog uvođenja u sistem obrazovanja jedinstvenog hrvatskog književnog jezika, jezika obrazovanja i pismenosti; treće, do stvaranja jedinstvene više kulture koja će na području

kulture (unutar homogene kulturne zajednice) okupiti hrvatski narod. Na tom području (obrazovanja, pismenosti, jezika i više kulture) stvaraju se najznačajnije integracijske nacionalne osnove na kojima se, uz druge osnove, formira hrvatska nacija.

IX. Osnova o utemeljenju sistema građanskog/civilnog društva. Svi ti posebni nacionalni planovi i sve te osnove, njihovo formiranje i time mogućnost ostvarenja cjelokupnog hrvatskog nacionalnog programa, ovisila je, što su hrvatski preporoditelji stalno ponavljali, o očuvanju i razvoju tekovina revolucije - o očuvanju i razvoju sistema novog građanskog društva: svih građanskih sloboda, slobode štampe, slobode udruživanja i okupljanja, formiranje javnosti, o organizaciji sustava predstavničke vladavine, sistema modernog parlamentarizma (Sabora), nacionalnog suvereniteta, višestranačkog sistema, organizacije vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku vlast, razvoj kapitalističke privrede, razvoj demokracije itd. Bile su to važne osnove, koje u obilju nalazimo u dokumentima, koje su, osobito od 1860./61. godine dalje, omogućile sve modernizacijske procese, koje su omogućile stvaranje i društvenih i nacionalnih integracijskih osnovica. Hrvatska nacija, kao i svaka druga nacija, mogla se formirati tek unutar modernog građanskog društva.

X. Osnova o odnosu Trojedne kraljevine prema Monarhiji: program o utemeljenju (kon)federalne zajednice. Sve te osnove, uspjeh hrvatskog nacionalnog pokreta i ostvarenje njegova nacionalnog programa, ovisio je dakako o rješenju državnopravnih odnosa ujedinjene Hrvatske prema zajedničkoj državi. Svi značajniji dokumenti raspravljaju o tom važnom pitanju. U *Osnovi zakona o odnošenju trojedne kraljevine prema monarkii austrijskoj*, koju je izradio saborski odbor, kao i u mnogim programatskim tekstovima iz razdoblja 1848.-50. godine, polazi se od zahtjeva za postizanjem političke i teritorijalne cjelovitosti Trojedne kraljevine (Hrvatske, Slavonije i Dalmacije). Traži se dakle formiranje jedinstvene homogene hrvatske političke zajednice i hrvatske države, koja mora imati sve suvremene političke i državne institucije, nezavisne i posve samostalne u svim unutrašnjim poslovima zemlje. Traže osnivanje suverene zakonodavne nacionalne države. Tako organizirana hrvatska država, kao jedinstvena i teritorijalno cjelovita kraljevina (Trojedna kraljevina) može zatim stupiti u interesni savez s drugim političkim zajednicama i/ili nacionalnim državama, pa tako i s Austrijom i Mađarskom, ali samo na temelju novog međunarodnog ugovora. Bio je to, sukladno koncepciji austroslavizma, program (kon)federalizma. Riječ je dakako o osnovi o ustrojenju Habsburške monarhije kao demokratske (kon)federalne višenacionalne zajednice, kao državne zajednice u svemu jednakih naroda i njihovih nacionalnih država.

XI. Program o političkom savezu južnoslavenskih naroda u Monarhiji. Ideja o slavenskoj solidarnosti dobila je 1848. godine konačno konkretne sadržaje: prvo, u koncepciji austroslavizma, prema kojoj međusobne odnose dvaju ili više slavenskih naroda određuju novi međunarodni ugovori, te interesni politički savez i program (kon)federalizma; drugo, u programu o sjedinjenju ujedinjene Hrvatske s ujedinjenom Slovenijom i srpskom Vojvodinom u novi politički savez. Iako u tom pogledu nije ostvareno ništa konkretno, ipak su te osnove - austroslavizam, (kon)federalna osnova i plan o političkom savezu južnoslavenskih naroda u Monarhiji, uz priznavanje njihove potpune ravnopravnosti, slobode i nacionalne zasebnosti - konačno u hrvatskoj politici odredilo sadržaj tzv. južnoslavenske ideje. Jer su tada posve jasno iskazani svi individualni aspekti i gotovo sve integracijske osnove hrvatske nacije.

4. Bile su to najvažnije osnove hrvatskog nacionalnog programa, koji obuhvaća, kako vidimo, sva područja života: sistem kulture, obrazovanja, pismenosti, politike, nacionalnih

institucija, prava, društva, privrede itd. Realizacija pojedinih planova nije tekla jednako. Ritmovi ostvarenja pojedinih programa različiti su na svim tim područjima, iako razvoj jednog ovisi od razvoju svih ostalih. Isto je tako, na različitim područjima, drugačije tekao proces formiranja integracijskih nacionalnih osnovica. Međutim, jedino je realizacijom tih posebnih nacionalnih planova i programa, koje je omogućio sistem građanskog/civilnog društva, i time modernizacijski procesi na svim područjima života, bilo moguće utemeljiti nove nacionalne vrijednosti, mnogobrojna djela, organizacije, institucije, subzajednice i time sve važne integracijske nacionalne osnovice na kojima se formira hrvatska nacija. Samo je taj nacionalni program, i u tome je njegovo veliko povijesno značenje, mogao okupiti cjelokupni hrvatski narod oko jednog cilja: u cilju njegova ostvarenja. No nesumnjivo najvažniji dio hrvatskog nacionalnog programa bio je hrvatski nacionalno-politički program. O njegovoj realizaciji ovisilo je sve drugo: slobodan razvoj drugih nacionalnih vrijednosti i integracijskih nacionalnih osnovica. Ostvarenje homogene hrvatske političke zajednice - tj. teritorijalno ujedinjenje svih hrvatskih pokrajina, organizacija samostalne i suverene hrvatske države, osnivanje nacionalnih organizacija, institucija i subzajednica i, napokon, utemeljenje svih unutrašnjih sistema: političkog, društvenog, državnog, privrednog, kulturnog, obrazovnog itd. - nesumnjivo je bilo najvažnije pitanje hrvatskog nacionalnog pokreta.

Prema tom hrvatskom nacionalnom programu - i (kon)federalnoj osnovi i hrvatskom nacionalno-političkom programu - hrvatski bi narod mogao ostvariti vlastitu samostalnu državu, ujedinjenu Trojednu kraljevinu, unutar novog građanskog/civilnog društva, parlamentarnog sistema, te unutar (kon)federalnog političkog i društvenog pluralističkog sustava. A to su, kako smo upoznali, u svakom pogledu najvažnije integracijske nacionalne osnovice na kojima postupno izrasta hrvatska nacija.

Početak stvaranja tih integracijskih nacionalnih osnovica jest ujedno i početak integracije hrvatske nacije. Nažalost, daljnji razvoj političkih zbivanja u Monarhiji nije tada dopuštao ostvarenje tog programa u cijelosti. Pa ipak, osnovice koje su tada stvorene, kao i povijesne i društvene promjene koje su nastale, a to je u prvom redu pojava novog građanskog/civilnog društva, postaju važnom osnovom na koju su se kasnije, kao na tradiciju hrvatske politike iz razdoblja revolucije 1848.-49. godine, pozivale sve hrvatske političke stranke. Sve je to odredilo zasebnost i individualnost hrvatske nacije i daljnji razvoj hrvatske povijesti i ujedno integraciju hrvatske nacije.

5. Ključno prema tome pitanje koje moramo postaviti jest: (1) u kojoj mjeri i kako je razdoblje revolucije 1848.-49. godine utjecalo na utemeljenje *trajnih nacionalnih vrijednosti* i *trajnih nacionalnih osnovica*, koje nisu prolazne, koje su, bez obzira na neuspjeh revolucije, postale osnovom u daljnjem razvoju hrvatske nacionalne zajednice i (2) u kojoj mjeri i kako su povijesne i društvene promjene, koje su tada nastale, utjecale na integracijske procese (i društvene i nacionalne) i, konačno, na integraciju hrvatske nacije.

Budući da su nas ovdje zanimali i procesi integracije hrvatske nacije, a oni su u pravilu uvijek vezani uz povijesne promjene i procese dugoga trajanja, nužno je istražiti slijedeće *strukture trajnih povijesnih promjena i pojava*: prvo, formiranje *nacionalnih vrijednosti* na svim područjima javnoga života hrvatske narodne zajednice i time formiranje *trajnih integracijskih nacionalnih osnovica* i, drugo, pojave trajnih povijesnih promjena koje su se tada pojavile na području sistema građanskog/civilnog društva i, sukladno tome, na području novog političkog sistema, državne organizacije, privrede, sustava kulture, organizacije novog komunikacijskog sistema, osnivanja nacionalnih institucija (kulturnih, političkih, državnih, društvenih), utemeljenje nacionalnih programa itd.

Ako sve to promatramo kao nove *vrijednosti*, kao *strukture* i *trajne promjene*, lako je u njima zamijetiti novu pojavu: *neprolaznost i dugo trajanje* tih pojava u povijesti. Na tim vrijednostima i strukturama oblikuju se sve nacionalne osnove (društvene, pravne, političke, državne, kulturne, ekonomske i osnove nacionalnog programa) koje su kasnije, u procesu dugoga trajanja, snažno utjecale na integraciju hrvatske nacije. U tome nalazimo trajne i neprolazne vrijednosti koje su u Hrvatskoj stvorene za revolucije 1848.-49. godine.

Summary

Structure of the Croatian Program and social changes during the revolution of 1848/49

Petar Korunić

The author of this paper lists the fundamental basis of the Croatian national program, as it has been established during the revolution of 1848-49. This program has at the time been accepted by all national political institutions in Croatia. Afterwards, the Program has been confirmed and adopted – in the name of the entire Croatian people – by the Croatian *Sabor*, in its role of the national parliament and representative body. The creation of this national program has been made possible by new social and historical changes that have taken place during the year 1848. Therefore, in order to be able to come to terms with the importance of this national program, it is vital to research the changes to- and structure of social systems.

Between March 1848 and the end of 1850, a very powerful reflection of revolutionary turmoil has taken place in Croatia, in parallel with creation of a very strong organization of the new political movement. Croatian resurrectionists have in this period, building upon the already achieved results during the Illyric Movement of 1835 – 1847, given life to new integrative national fundaments (new national organizations, institutions and values), on the base of which, in the course of long-lasting processes, the Croatian nation has been formed. This has at the same time signaled the beginning of the unification of Croatian nation.

In Croatia, during the revolution of 1848-49, a completely new period of national history has been opened. This marks a new phase of the Croatian national resurrection. For, although the actors represent practically the same generation of Croatian resurrectionists, in the period of 1848-50 a) their activity is taking place within frames of completely different both social and political systems, b) they create fully different national organizations and institutions, and c) they are founding both different and much more permanent integrative national fundaments. What is the most important is that they have in the years 1848-50, starting from the values that they have created during the times of Illyric Movement, given substance to a modern Croatian national program, one that will be adopted by all segments of Croatian public. Starting from 1860/61 onwards, this national program will be quoted and invoked by the Croatian *Sabor* and by all political institutions, all groups and every political party in all parts of Croatia. It will therefore represent the national program that will serve as an axis around which the entire Croatian

people will group, the one that will provide incentive to form all major national fundaments upon which, in processes of long duration, modern Croatian nation will be formed.

In order to get familiar with the permanent values that Croatian resurrectionists have created under the new political circumstances, it is necessary to keep in mind: *first*, that during the Illyric Movement their activity is taking place within the frame of a late feudal society; *second*, that this system (social, legal, political and economical) has finally been broken and ended in the revolution of 1848; *third*, that at that time in the Monarchy in general, and in Croatia in particular, basics of bourgeois society have been adopted; *fourth*, that therefore Croatian resurrectionists of the period 1848-50 act within the completely new social and political system *in statu nascendi*, that they organize themselves under the frame of completely new national institutions, and that they have given birth to fully new and permanent integrative national fundaments. Based on these national fundaments, up to the end of 19th century, Croatian nation is being formed as a society of new integrative type within the frame of bourgeois society.

At that time two programs, as well as the activity within Croatia organized according to them, have determined both the creation of new national fundaments and the relation of Croatian people towards other national groups in the wider area of the region. These are: Croatian national program and Confederalist program, a program on rearranging the Monarchy into a democratic confederation of fully equal peoples and their national states.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA LI
ZAGREB 1998.

UDK 93/99

ISSN 0351-2193

Historijski zbornik, god. LI, str.1- 197, Zagreb 1998.

Izdavač

Društvo za hrvatsku povijesnicu

Redakcijski odbor

Mirjana Gross

Ivan Kampuš

Franko Mirošević

Ivica Prlander

Tomislav Raukar

Petar Strčić

Glavni i odgovorni urednik

Ivica Prlander

Članci i rasprave iz časopisa Historijski zbornik su referirani u publikacijama:

ABC Clio

Historical Abstracts

America: History and Life

Adresa uredništva

Društvo za hrvatsku povijesnicu, Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 10000 Zagreb, I. Lučića 3, Hrvatska

Časopis izlazi jednom godišnje

Izdanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske

Tisak:

Horetzky